

RECENZIE

СТОЯНОВИЧ, Петър. *МЕЖДУЦАРСТВИЕТО, КРИЗАТА И БИТКАТА ЗА БЪЛГАРСКИЯ ТРОН (1886 – 1887)*. София: Захарий Стоянов, 2017, 224 s. ISBN 9789540911618.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2021.69.1.8>

Ako autor publikácie o slovenských/uhorských kontextoch rodu Coburg-Koháry evidujem v poslednom desaťročí v bulharskej historiografii renesanciu záujmu o obdobie panovania cára Ferdinanda Coburga na bulharskom tróne. Celý rad prác má síce len publicistickú úroveň, ďalšie sú skôr vedené bulvárnymi zámermi, iné sa opierajú len o partiálne, hoci doteraz nepoužité pramene, hlavne memoáre, ale nájde sa i dosť kvalitných vedeckých publikácií, ktoré detailne mapujú toto obdobie moderných bulharských dejín.

V každom prípade sa do nedávnych čias takmer výlučne demonizovaný panovník dočkal podstatne objektívnejšieho spracovania, v ktorom sa síce nepopiera zodpovednosť za vojnové dobrodružstvá a dve „národné katastrofy“, ale súčasne sa zdôrazňuje jeho výrazný prínos pre modernizáciu krajiny a vzrast jej kultúrnej a vzdelanostnej úrovne. Jednou z významných prác, ktoré sa vezú na vlnu zvýšeného záujmu o knieža/cára Ferdinanda, pritom si zachovávajú vysokú vedeckú úroveň a objektivitu, je práca Petra Stojanoviča. Paradoxne sa zaoberá len krátkym obdobím jedného roka (august 1886 – august 1887), keď sa rozhodovalo o tom, kto obsadí po abdikácii kniežaťa Alexandra Battenberga bulharský trón. Išlo, pochopiteľne, o významnú medzinárodnú otázku, ktorú museli riešiť predovšetkým veľmoci a až sekundárne bol dôležitý aj subjektívny záujem jednotlivých kandidátov či vlastné bulharské preferencie. A keďže išlo o trón na Balkáne, tak bola celá otázka nabitá doslova ekrazitom.

Hoci základné mantinely rozhodovacieho procesu a všetkých názorových disproporcií už sú v hrubých rysoch známe, Stojanovič priniesol na svetlo sveta celý rad pozoruhodných poznatkov týkajúcich sa bulharskej a medzinárodnej krízy, ako aj zápasu o východisko z nej. Skĺbil pritom profesionálne a na vysokej odbornej úrovni mozaiku primárnych zdrojov z bulharských, nemeckých, rakúskych i ruských archívov, ako aj z bohatej memoárovej (i nepochybne nepublikovanej) a medzinárodnej vedeckej literatúry.

Stojanovič osvetlil podstatu bulharskej vnútornej krízy spočívajúcu v mimoriadnej popularite kniežaťa Battenberga medzi ľuďmi i armádou (zjednotenie krajiny a víťazstvo v bulharsko-srbskej vojne) a v doslova teroristickom spôsobe, akým ho cárske Rusko donútilo abdikovať. Túto zložitú situáciu, keď Bulharsko naliehavo potrebovalo politicky schopného kniežaťa so silným medzinárodným zakotvením, sa podarilo vyriešiť len vďaka Stefanovi Stambolovovi, ktorý bol podľa Stojanoviča najvýraznejšou politickou osobnosťou tohto obdobia. Niektorí bulharskí historici (Todor Strašimirov) ho vnímajú predovšetkým ako diktátora a upierajú mu mnohé zásluhy. Stambolov bol veľmi schopný, avšak typický balkánsky politik, ktorý nikdy nevyberal prostriedky a použil každý, ktorý mu priniesol prospech. V období interregna stál na čele regentskej rady, ktorej úlohou bolo vybrať nového panovníka a jeho zásluhou nakoniec voľba padla na Ferdinanda. A keďže to bolo opäť proti vôli cárskej diplomacie, ktorá sa obávala rakúsko-uhorského

„pozadia“ nového kniežata, prehodil Stambolov sťa šachový stratég výhybku bulharskej politiky smerom ku Konštantínopolu. Jediným životným omylom Stambolova bolo podľa Stojanoviča, že podcenil schopnosti mladého kniežata, ktorý mal doslova v genetickej výbave coburgovskú nevypočítateľnosť, pragmatizmus či intrigánstvo. Prvých pár rokov na tróne Ferdinand plnil oficiálne skôr len symbolické úlohy. Keď sa už cítil byť dosť silný (najmä vďaka významnej dynastickej svadbe s talianskou princeznou), tak práve vtedy sa vzoprel a zo vzájomného „súboja“ dvoch silných osobností vyšiel ako víťaz. Pravda, vraždou svojho dlhoročného ministerského predsedu sa Ferdinand zachoval k svojmu rozhodujúcemu „voličovi“ priam „balkánsky“. Mnohí ho mali za cynika, iní za pokrytca. Všeobecne mu prischla prezývka „líška“.

Hlavnou témou knihy je však samotná voľba a jej medzinárodné kontexty. Stojanovič podrobne sleduje postoje v Petrohrade, Berlíne, Viedni a Londýne k jednotlivým „sólisťom“ i „štatisťom“, ktorí sa o uvoľnený balkánsky trón uchádzali. Išlo o veľmi pestrý „genetický, nacionálny i charakterový diapazón“: od kaukazských kniežat po „prebytočné deti“ na rôznych európskych dvoroch, od diplomatov, až po rôznych dobrodruhov. Zásluha Stojanoviča spočíva v tom, že „zhromaždil“ všetkých kandidátov a ukázal, ako vtedy fungovala európska politika. Kľúčový význam a konečné slovo tu zohrávalo predovšetkým Rusko Alexandra III. (aspoň si to mysleli) s jeho liberálnymi „zapadníkmi“ (N. K. Girs, V. N. Lamsdorf) i konzervatívnymi (M. Katkov, K. Pobedonoscev, D. Tolstoj) politikmi.

Jedným z najznámejších kandidátov na bulharský trón bol arcivojvoda Ján Salvátor (1852 – 1890) z toskánskej línie rodu. Mal výstrednú a dobrodružnú povahu, kritický postoj k stavu rakúsko-uhorskej armády a k spojenectvu monarchie s Nemeckom. Preferoval skôr spojenectvo s Ruskom. Pochopiteľne, jeho kandidatúra vyvolala obrovskú nevôľu cisára Františka Jozefa, dokonca ho donútil kvôli tomu opustiť rady rakúsko-uhorskej armády. Ján Salvátor preto podporoval coburského kandidáta a istý čas dúfal, že dostane miesto v bulharskej armáde, neskôr dokonca v Turecku. „Toskánska“ nepokojná povaha ho nakoniec vyhnala z monarchie. Usadil sa vo Švajčiarsku, vzdal sa titulov a apanáže a žil ako bežný radový občan. Oženil sa s bývalou baletkou a ako Ján Orth potom brázdil na vlastnej lodi svetové moria a oceány. Zahynul za neznámych okolností a nevedno kde.

Vychádzajúc aj z tohto osudu bol bulharský trón skutočne najskôr len pre dobrodružné povahy. Situácia na Balkáne bola všetkým len nie stabilnou, osmanské dedičstvo bolo stále prítomné a mnohé väzby na starých držiteľov moci ešte reálne existovali (východná Rumélie, Macedónia, mentalita obyvateľstva, sociálne štruktúry), vzťahy so susedmi mali napätý charakter a vnútropolitické problémy sa riešili skôr atentátmi ako politickými dohodami. Do takéhoto hniezda problémov sa chcelo len málokomu. Napriek tomu nebolo uchádzačov o trón málo.

Ďalším kandidátom bol najmladší syn dánskeho kráľa princ Waldemar (1858 – 1939), ktorý rovnako ako Ján Salvátor bol nadšeným vyznávačom moreplavby a námorníctva. Hoci 1. novembra 1886 ho bulharské národné zhromaždenie jednohlasne zvolilo za knieža a hoci bol švagrom cára Alexandra III., nedostal jeho súhlas. Veto Ruska pramenilo z obáv o jeho úzke prepojenie na Nemecko či na Veľkú Britániu. Navyše, Waldemarov brat bol panovníkom v Grécku, ktoré sa nestavalo k bulharskému kniežatstvu vôbec priaz-

nivo. Nakoniec veľká chuť odísť do Bulharska zo strany princa a jeho manželky nebola. Začiatkom roka 1887 dánsky kráľ v mene svojho syna voľbu odmietol. Ani uprázdnený nórsky trón neposunul Waldemara ku kráľovskej korune.

Ruským kandidátom bol Niko I. Dadiani (1847 – 1903), posledný mingrelský princ zo starého gruzínskeho aristokratického rodu. Hoci išlo o pravoslávneho kandidáta, ktorý sa v radoch ruskej armády zúčastnil v Bulharsku vojny proti Osmanskej ríši, bulharské politické elity jeho kandidatúru odmietli, keďže v tom čase mali medzi nimi protiruské sily väčšinu. Ruského kandidáta odmietli i ostatné veľmoci.

V tejto situácii hľadania a doslova ponúkajúceho bulharskej koruny sa pokúšalo neúspešne mútiť vodu aj bývalé knieža Alexander Battenberg (1857 – 1893). Ten mohol ťažiť minimálne z veľkej popularity, ktorej sa tešil medzi bulharským obyvateľstvom.

Popri známych kandidátoch sa Stojanovič venuje aj menej známym menám, ktoré sa uchádzali o bulharský kniežací trón alebo boli v hľadáčiку bulharských politikov. Boli medzi nimi napríklad spisovateľ Emil Rudolf Osman, princ Schönaich-Carolath-Schilden (1852 – 1908), príslušník starej sliezskej rodiny pochádzajúci z dolnolužickej aristokracie, alebo známy orientalista a cestovateľ gróf Jenő Zichy (1837 – 1906), dlhoročný predseda Krajinského priemyselného spolku a na prelome storočí poslanec za volebný okres Šahy. Známy bol expedíciami do Ruska, Ázie a na Kaukaz. V súvislosti s ním autor rozoberá tzv. aféru Waldapfel, pomenovanú podľa obchodníka a moderným slovníkom povedané lobistu, ktorý sa pokúšal v Sofii miešať nie najšťastnejším spôsobom karty pri bulharskej voľbe.

Veľmi zaujímavým kandidátom bol princ Alexander von Oldenburg (1844 – 1932), „ruský klon oldenburskej rodiny“ alebo inak povedané príslušník a hlava ruskej línie rodu Gottorf-Oldenburg. Bol kandidátom, ktorého za „dočasného regenta“ presadzoval už spomínaný N. K. Girs. Aj on sa zúčastnil ako veliteľ brigády rusko-tureckej vojny a vďaka príslušnosti k cárskej rodine a svojmu ruskému pôvodu mohol byť ideálnym ruským kandidátom. Inak bol známy predovšetkým bohatstvom a rozsiahlymi sociálnymi aktivitami. Majetok by mu v prípade bulharského trónu zostal, čo však neplatilo v prípade, že by sa dostal na oldenburský veľkovojevodský trón, kde bol druhý v poradí. Aj jeho však nakoniec vetoval Alexander III., pre ktorého bol kandidátom len mingrelský princ.

Podobnou ideou od začiatku odsúdenou na neúspech bola kandidatúra rumunského kráľa Karola z katolíckej línie rodu Hohenzollern-Sigmaringen. Vďaka nej by vznikla personálna únia a Bulharsko by sa cítilo byť právom podriadené svojmu väčšiemu susedovi. Karol nakoniec kvôli hrozbám z Ruska a odmietavému stanovisku Rakúsko-Uhorska na tento plán rezignoval.

Vôbec sa netreba čudovať, že chuť na bulharský kniežací trón mali i v Belehrade, ba i v Cetinje. Srbský kráľ Milan i čiernohorské knieža Nikola by tak rozhodujúcim spôsobom zväčšili svoj vplyv na Balkáne, čo však z hľadiska rovnováhy síl nemohlo byť akceptované. Navyše sa podobné snahy vnímali ako porušenie záverov berlínskeho kongresu.

Ďalším kandidátom sa stal švédsky a nórsky princ Oskar Karl August (1859 – 1953), druhorodený syn švédskeho kráľa Oskara II. Ako píše Stojanovič, jeho bulharská kandidatúra mala byť prostriedkom na vyriešenie problémov vo švédskej kráľovskej rodi-

ne. Ohlasovaná morganatická svadba ho totiž dostávala mimo švédskych nástupníckých práv a Sofia mohla byť preňho dostatočne atraktívnou alternatívou. Jeho kandidatúra odporovala článkom berlínskeho kongresu (to sa týkalo i viacerých predchádzajúcich kandidátov), podľa ktorých sa na bulharský kniežací trón nesmel dostať príslušník žiadnej panujúcej dynastie. V jeho prípade išlo o kandidatúru posvätenú britskou diplomaciou, ale nepriechnú aj z konfesionálnych dôvodov.

Osobitná pozornosť je v knihe venovaná tzv. Kaulbarsovej misii. Generál Nikolaj Vasiljevič Kaulbars bol zvláštnym splnomocnencom ruského cára, úlohou ktorého bolo zaistiť v Bulharsku zvolenie takého kniežaťa, aby bol prijateľný pre Rusko, a teda podporovaný zo strany Ruska. Bulharsko podporované Rakúsko-Uhorskom sa nátlaku z Petrohradu nepodvolilo, Kaulbarsova misia skončila fiaskom a prerušili sa bulharsko-ruské diplomatické vzťahy. Bulharská kríza vyústila takmer do vojny medzi habsburskou monarchiou a Ruskom, pričom vojnový konflikt sa odvrátil až na jar 1888 a viedol k rozpadu Spolku troch cisárov. To všetko boli dôsledky bulharskej krízy, ktorá len eskalovala už dlhodobo naakumulované napätie na Balkáne.

Peter Stojanovič zaregistroval i paralelný svet bulharskej kandidatúry, prejavujúci sa v rôznych samozvaných kandidátoch na bulharský trón. Nositeľmi tohto „politického folklóru“ sa stali predovšetkým traja francúzski kandidáti, ktorí nezávisle na sebe predpokladali, že práve v ich neexistujúcich väzbách na európsku politiku by mohla tkvieť ich politická priechodnosť. V dynastickej praxi vtedajšej Európy išlo o naivnú predstavu. Hovorilo sa o istom chorvátskom grófovi, ba dokonca o americkom generálovi Williamovi Shermanovi.

Keďže voľnú korunu nikto „nedvíhal“, musela sa začiatkom decembra 1886 vybrať na cestu po Európe trojčlenná bulharská delegácia, aby konzultovala vyriešenie krízy a hľadala nové knieža. Nemala to jednoduché; v Rusku ju odmietli prijať a v Berlíne sa stretla s chladným postojom a s jasným stanoviskom, nech hľadá kompromis s Ruskom. V ďalších metropolách Európy s ňou hodľali rokovať len ako so skupinou súkromných osôb. O to väčšie bolo prekvapenie, keď sa už z prvej zastávky vo Viedni, 15. decembra 1886, rozletela správa o tom, že delegácia našla „svojho človeka“. Aj tak trvalo ešte dlho, kým sa Ferdinand Coburg skutočne posadil na trón.

Rusko jeho voľbu vetovalo, lebo malo podozrenie, že je príliš spojený s Rakúskom-Uhorskom a za jeho výberom stojí František Jozef. To nebola pravda, cisár bol proti jeho voľbe, aj keď mu nakoniec dal zelenú. V Nemecku narazil Ferdinand na silné animozity a Londýn chcel jeho voľbu zabrániť. Z tejto patovej pozície nebolo jednoduché nájsť východisko. Aj preto nemal Ferdinand Coburg od začiatku ľahkú pozíciu a vpred ho hnali doslova neukojiteľné ambície. V takto absolútne nevýhodnej konštelácii a vzhľadom na odpor veľmoci mu nikto nedával šancu na viac mesiacov a každý bol presvedčený o jeho skorom páde. Ferdinand však ukázal svoje schopnosti, ako polyglot sa rýchlo naučil po bulharsky a veľmi rýchlo splynul s bulharským prostredím a politikou. Nielenže ustál všetky nebezpečenstvá, ale postupne dosiahol, že ho jednotlivé veľmoci akceptovali ako bulharské knieža. Katolícka talianska princezná a ortodoxné deti boli jedným z jeho geniálnych ťahov, ktorým si síce zničil manželstvo, ale získal priazeň Ruska a tá bola preňho dôležitejšia. Už spomínané vyšachovanie Stambolova bolo ďalším krokom, keď

dobre odhadol svoje možnosti a politicky priaznivú chvíľu. Ukázalo sa, že podceňovať Ferdinanda sa jednoducho nevyplácalo.

Problémy bulharského kniežat'a začali vtedy, keď on sám začal preceňovať seba a veriť vo svojej poverčivosti vo vlastnú šťastnú hviezdu. Túžba zmocniť sa byzantského dedičstva nebola racionálne uskutočniteľná a stala sa obyčajnou chimérou. Politika nie je iracionálnou sférou a na presvedčení o vlastnej neomylnosti bulharský cár (od roku 1908) nakoniec stroskotal.

Výber a voľba bulharského kniežat'a je vydarenou analytickou „case study“ európskej politiky v desaťročí po berlínskom kongrese. Nešlo pritom o ojedinelý úkaz, lebo podobné problémy sa celoeurópsky riešili pri obsadení ďalšieho balkánskeho, tentoraz albánskeho trónu v roku 1913.

Knihá má veľmi kvalitnú obrazovú prílohu. Popri širokej heuristike, a keďže téma stojí na zahraničnej politike, takú heuristiku aj vyžadovala, sa mi zdá trochu torzovitá bulharská odborná literatúra, ale je vecou autora, o čo sa oprie a koľko titulov mu na zachytenie domáceho vývoja stačí. Drobné chyby pri prepise slovenských toponýmií (s. 121) sa dajú ospravedlniť komplikovaným prepisom cez maďarčinu, ktorá nie vždy umožňuje správnu orientáciu. Práca by si zaslúžila preklad do svetového jazyka, aby sa stala prístupnejšou i širšiemu okruhu historikov zaoberajúcich sa komplikovanými medzinárodnými vzťahmi alebo dejinami Balkánu.

Roman Holec
(Historický ústav SAV)